

*Твердохліб В. М.,**аспірант**Національного наукового центру**«Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»**Міністерства юстиції України*

ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ

Анотація. У статті розглянуто місце та роль інституту спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв. Відмінна особливість злочинів зазначеної категорії полягає у настанні значних суспільно небезпечних наслідків, одночасно пов'язаних як із загибеллю і тяжкими пораненнями людей, так і зі значною матеріальною шкодою у вигляді руйнувань та пошкоджень будівель, споруд, інших об'єктів від дії уражаючих факторів вибуху. Акцентовано увагу на особливій ролі інституту спеціальних знань обізнаних осіб для сучасної слідчої практики у кримінальних провадженнях цієї категорії, що пов'язується насамперед із необхідністю встановлення самої природи вибуху, технічних та організаційно-технічних причин його виникнення, а також різних за природою і походженням речовин, їх залежністю від внутрішніх і зовнішніх чинників, великим різноманіттям і значною варіацією конструкцій вибухових пристроїв саморобного або промислового виготовлення, що використовуються злочинцями як знаряддя тих чи інших злочинів. Основна проблема для сучасної слідчої та експертної практики полягає у встановленні причин та умов виникнення вибухів, які можуть здійснюватись із метою вчинення терористичних актів, диверсій, убивств, хуліганства, а також для злочину сейфів під час крадіжок, приховування слідів інших злочинів тощо. Відзначено, що недоліки використання знань спеціаліста на початковому етапі розслідування, особливо під час огляду місця вибуху, тягнуть за собою неефективне використання знань експерта на наступних етапах та врешті-решт призводять до втрати можливостей всебічного встановлення всіх обставин злочинної події та отримання потрібної доказової інформації у кримінальному провадженні. У цьому аспекті наголошено на суттєвому значенні оптимізації практики протидії і стримування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, неможливої без серйозного підвищення ефективності використання суб'єктом доказування наявних експертних методик, їх узагальнення і систематизації у світлі сучасних досягнень науково-технічного прогресу, а також розроблення і впровадження новітніх засобів та методів вирішення технічних завдань, які дозволять значно розширити можливості слідчого у встановленні та поясненні тих чи інших обставин злочинної події, у дослідженні прихованих властивостей явищ і процесів, збиранні та оцінці доказів для розв'язання процесуальних завдань, а також із метою з'ясування відомостей довідкового та орієнтуючого характеру для прийняття у кримінальному провадженні обґрунтованих організаційно-тактичних рішень.

Ключові слова: протидія, досудове розслідування, спеціальні знання, боєприпаси, вибухові речовини, вибухові пристрої, судові експертизи.

Постановка проблеми. Як свідчить аналіз слідчої практики, працівники правоохоронних органів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, стикаються зі значними труднощами, особливо на початковому етапі розслідування. Насамперед це обумовлюється необхідністю встановлення самої природи вибуху, технічних та організаційно-технічних причин його виникнення, а також різних за природою і походженням речовин, їх залежністю від внутрішніх та зовнішніх чинників, великим різноманіттям і значною варіацією конструкцій вибухових пристроїв саморобного або промислового виготовлення, що використовуються злочинцями як знаряддя тих чи інших злочинів. Основна проблема для сучасної слідчої та експертної практики полягає в установленні причин та умов виникнення вибухів, які, у свою чергу, можуть здійснюватись із метою вчинення терористичних актів, диверсій, вбивств, хуліганства, а також для злочину сейфів під час крадіжок, приховування слідів інших злочинів тощо. В умовах неочевидності не виключною на початковому етапі розслідування є і версія щодо недотримання службовими або іншими особами встановлених правил поведінки з вибуховими речовинами, вимог до влаштування та утримання електрообладнання у вибухонебезпечних зонах, що спричинило настання аварійного вибуху на об'єктах промисловості, транспорту або комунального господарства, тобто нещасного випадку.

Через триваючий збройний конфлікт на сході нашої країни, погіршення загальної криміногенної обстановки у державі та інші фонові явища, котрі посилюють несприятливий вплив на забезпечення громадської безпеки і громадського порядку (наркотизація, алкоголізація, нелегальна міграція, наявність великої кількості зброї у населення тощо), все більшої актуальності у боротьбі зі злочинністю набувають питання, пов'язані із насправді дієвою протидією злочинам, пов'язаним із застосуванням вибухових пристроїв. Тож необхідною умовою ефективної діяльності правоохоронних органів у цьому напрямку є високий рівень науково-методичного забезпечення кримінального судочинства, повною мірою відповідного сучасним запитам правозастосовчої практики, що набуває особливого значення у сучасних умовах розвитку новітніх науково-техніч-

них досягнень і розроблення інноваційних експертних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження різних аспектів перспектив розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів, а також проблемних питань залучення кваліфікованих осіб до кримінального провадження здійснили такі відомі науковці, як Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, І.О. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, М.В. Даньшин, Л.Я. Драпкін, В.М. Карагодін, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, Н.П. Майліс, М.В. Салтєвський, М.Я. Сегай, М.О. Селіванов, Р.Л. Степанюк, В.В. Тищенко, С.А. Шейфер, В.Ю. Шепітько, Р.М. Шехавцов, В.І. Шиканов, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаківський, М.П. Яблоков та інші. Проблемні питання розслідування окремих категорій злочинів, пов'язаних із вибухами, загрозою вибухів або виявленням вибухових пристроїв, досліджували такі вітчизняні науковці, як О.А. Буханченко [1], С.Г. Луценко [2], Л.Я. Матвійчук [3], М.А. Погорєцький [4], Г.В. Прихоров-Лукін [5], Ю.П. Приходько [6] та інші.

Водночас проблемні аспекти використання спеціальних знань у цій категорії кримінальних правопорушень знайшли, на жаль, лише часткове відображення і не враховують сучасних завдань і можливостей інституту спеціальних знань обізнаних осіб в умовах ефективної протидії аналізованим злочинам. Наявні методики дослідження об'єктів вибуху потребують удосконалення.

Водночас оптимізація практики протидії та стримування сучасної злочинності неможлива без серйозного підвищення ефективності використання суб'єктом доказування наявних експертних методик, їх узагальнення і систематизації у світлі сучасних досягнень науково-технічного прогресу, а також розроблення і впровадження новітніх засобів та методів вирішення технічних завдань, які дозволять значно розширити можливості слідчого у збиранні та оцінці доказів учиненого кримінального правопорушення, у дослідженні прихованих властивостей і взаємозв'язків об'єктів.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження ролі інституту спеціальних знань у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв і загрозою вибухів.

Виклад основного матеріалу. З огляду на специфіку кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв і загрозою вибухів, першорядне значення відводиться спеціальним знанням, які використовуються з метою пізнання сутності аналізованих об'єктів у кримінальному судочинстві, дослідження їхніх прихованих властивостей, а також формування відповідної доказової бази. Ще відомий науковець, основоположник криміналістичної науки Ганс Гросс наголошував на визначальній ролі спеціальних знань у встановленні об'єктивної істини під час проведення такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події під час розслідування вбивств, підпалів, вибухів [7, с. 157].

Дослідження генезису інституту спеціальних знань у кримінальному судочинстві показало, що його становлення відбувалося протягом досить тривалого періоду та пов'язано насамперед із закономірним розвитком техніки і технологій під час поступового накопичення наукових знань у відповідній галузі. Зокрема, розвиток фізики, хімії, біології та природознавства, широке застосування експериментальних досліджень

призводить до появи низки нових судових експертиз, формування нових методів досліджень і, як наслідок, подальшого розвитку інституту судових експертиз, становлення дослідної науки, створення наукових товариств і лабораторій. Упровадження методів фотографії, дактилоскопії, застосування новітніх технічних засобів як у разі виїзду на місце злочинів, так і під час дослідження речових доказів сприяє зростанню рівня проведення судових експертиз. Окрім того, узагальненню експертної практики з окремих напрямків експертних досліджень сприяє публікація методик дослідження, обмін досвідом і знаннями, систематизація виробництва експертних досліджень [8, с. 158–163].

Уперше визначення поняття «спеціальні знання» у науковій літературі сформулював О.О. Ейсман у 1973 році. Він уважав, що спеціальні знання – це знання, котрі не є загальнодоступними, загальновідомими та не мають масового поширення, тобто це ті знання, якими володіє обмежене коло фахівців, які мають відповідну професійну підготовку [9, с. 91]. Пізніше науковці спробували деталізувати і доповнити запропоноване науковцем визначення. Наприклад, М.В. Салтєвський під спеціальними знаннями розумів набуті знання, вміння, навички, які постійно вдосконалюються та використовуються у будь-якій галузі людської діяльності, отримані під час спеціальної освіти, досвіду і практичної діяльності (за винятком професійних знань осіб, які здійснюють розслідування), потрібні для швидкого і повного розкриття та розслідування кримінального правопорушення, а також розгляду справи у суді [10, с. 184]. Водночас він слушно наголошував, що знання, котрими володіє спеціаліст, були отримані ним під час професійного навчання і є певною сукупністю, що характеризує його як спеціаліста, зокрема, юриста, лікаря, інженера тощо. Тому, на його думку, називати їх спеціальними для особи, яка ними володіє, не можна, оскільки їхнє використання є його професійним обов'язком. Тому вони є спеціальними тільки для тих, у кого інша професія. Отже, знання виступають спеціальними тільки відносно інших знань, відмінних за змістом [11, с. 397].

Отже, спеціальні знання – це теоретичні знання і практичні навички, вміння обізнаної особи у відповідній галузі людської діяльності (науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо) разом із її професійним досвідом і спеціальною підготовкою, що використовуються слідчим у непрякій, опосередкованій формі під час досудового розслідування з метою отримання кваліфікованої допомоги у встановленні та поясненні тих чи інших обставин злочинної події, дослідженні прихованих властивостей явищ і процесів, збиранні та оцінці доказів для розв'язання процесуальних завдань, а також із метою з'ясування відомостей довідкового та орієнтуючого характеру для прийняття у кримінальному провадженні обґрунтованих організаційно-тактичних рішень.

Слід зазначити, що практика застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, передбачає використання спеціальних знань обізнаних осіб різного профілю, якими насамперед можуть бути також спеціалісти у галузі вибухотехніки, протипожежної безпеки, судової медицини, криміналістичної техніки, радіоелектроніки, інші фахівці з урахуванням виду і способу вчиненого кримінального правопорушення. Зокрема, за допомогою професійної допомоги обізнаних осіб, застосування сучасних судово-експертних техно-

логій та методів слідчий у межах відповідних процесуальних та непроцесуальних форм використання спеціальних знань може вирішити низку тактичних завдань, які постають під час досудового розслідування, зокрема спрямованих на встановлення характеру події, що сталася, причин та умов виникнення вибуху, категорії бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, способу їх виготовлення і вражаючих факторів, виявлення залишків вибухових речовин на наданих металевих уламках та інших об'єктах, слідів термічного і вогневого впливу, з'ясування причинно-наслідкового зв'язку між перебуванням потерпілого на місці скоєння кримінального правопорушення та наявними у нього хворобливими явищами тощо.

У багатьох випадках обов'язковою умовою настання кримінальної відповідальності є не лише технічна оцінка пристрою та речовини, які були використані, але і конструктивний стан їхніх компонентів у складі такого виробу. Саме призначення для ураження цілей, а також наявність заряду вибухової речовини і конструктивна призначеність до вибуху може вказувати на цільове призначення вилученого об'єкта. Окремі елементи вибухового пристрою різним чином впливають на предмети оточуючої обстановки місця події, які несуть на собі сліди вибуху. Вилучення та аналіз слідової інформації за участю фахівців у галузі вибухотехніки дозволяють на місці події визначити епіцентр вибуху як місця найбільш інтенсивних руйнувань, установити локальні деформації та вплив на оточуючу обстановку повітряної ударної хвилі, а також зробити попередню оцінку обставин вибуху і припущення щодо виду та маси вибухової речовини, що вибухнула, її вибухових властивостей. Окрім спеціалістів-вибухотехніків, до огляду місця події можуть залучатись і фахівці кінологічних підрозділів зі службово-розшуковими собаками, спеціалісти-криміналісти, військові сапери, представники аварійно-рятувальних і протипожежних служб, спеціалісти з кіно-, відео- і фотозйомок, інші фахівці.

Найпоширенішою і кваліфікованою формою використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях аналізованої категорії є призначення судової вибухо-технічної експертизи, в межах якої вирішується низка складних завдань, які потребують застосування спеціальних знань у галузі хімії і технології вибухових речовин, конструкції та дії вибухових пристроїв, а також використання професійного лабораторного обладнання, більш глибоких методів експертного дослідження і відповідних судово-експертних технологій. За допомогою зазначеного експертного дослідження встановлюють насамперед природу вибуху, спосіб виготовлення і конструкційні характеристики вибухових пристроїв або засобів, які їх імітують, спосіб їх ініціювання та механізм дії; визначають рід (групу) вибухових речовин, їхню масу та вражаючі властивості. На підставі результатів судової експертизи цього виду встановлюють придатність об'єкта, наданого для дослідження, до вибуху у конкретних умовах; підтверджують належність окремих фрагментів та елементів, вилучених із місця події, до єдиного вибухового механізму; встановлюють наявність або відсутність професійних знань і навичок у вибуховій справі за ознаками, що відобразилися на певних матеріальних носіях.

До можливостей зазначеної судової експертизи входить вирішення таких основних питань: 1) чи є конкретні об'єкти, знайдені на місці події, частинами вибухового виробу або одиниці боєприпасів; 2) які вражаючі властивості підірваного вибухового пристрою та яка маса і тротиловий еквівалент

підірваного заряду; 3) до якого типу належить засіб підірвання та яким був спосіб підризу цього виробу; 4) чи була реальна небезпека для життя і здоров'я людей, які у момент вибуху перебували на визначеній відстані від епіцентру вибуху; 5) чи могло вказаних умовах (транспортування, нагрівання тощо) відбутися спрацювання вибухового пристрою або боєприпасу; 6) чи володів виробник досліджуваного вибухового пристрою (або його частин) професійними навичками і спеціальними знаннями у певній галузі, пов'язаній із виробництвом і застосуванням вибухових речовин та виробів; 7) якщо у вибуховому пристрої використано електричну схему, то який її принцип роботи, яке призначення та сфера її застосування, чи придатна вона для забезпечення спрацювання вибухового пристрою тощо.

Відзначимо, що нами розглянуто лише частину напрямів використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях цієї категорії. Поряд із зазначеним видом експертних досліджень залежно від конкретного виду злочину та обставин, що підлягають з'ясуванню, слідчим можуть також призначатись інші види судових експертиз, зокрема судово-психологічні (у випадках, коли потрібно визначити стан емоційної сфери підозрюваного у момент учинення злочинних дій; мотиви, якими він керувався; індивідуально-психологічні особливості, котрі істотно вплинули на його поведінку у досліджуваній ситуації); судово-медичні (з метою встановлення характеру і кількості травмуючих впливів на тілі потерпілого, збору інформації щодо способу вчиненого вбивства за характером спричинених ран, порівняння біологічних і генетичних матеріалів, вилучених під час огляду місця події на поверхні тих чи інших засобів учинення злочину, з аналогічними матеріалами, що належать підозрюваному); судово-лінгвістичні (якщо виникає необхідність перевірки змісту аудіо- або відеозапису, отриманих під час досудового розслідування, за ознаками екстремізму, відношення до певної релігії, виявлення смислової спрямованості мовлення підозрюваного тощо). Крім того, суттєве значення у кримінальних провадженнях цієї категорії відіграють інші форми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві, такі як залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій із метою отримання консультацій; допомога у застосуванні технічних засобів; одержання письмових пояснень від спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; проведення попереднього дослідження; використання автоматизованих пошуково-довідкових систем та інші форми.

Висновки. Тож ми бачимо, що можливості інституту спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, є достатніми для вирішення всіх можливих питань, необхідних для всебічного і повного з'ясування обставин та умов учинення зазначених злочинів. Водночас використання слідчим кваліфікованої допомоги обізнаних осіб під час розслідування зазначених злочинів може бути високоефективним лише в умовах комплексного характеру такого використання. Недоліки використання знань спеціаліста на початковому етапі розслідування, особливо під час огляду місця вибуху, тягнуть за собою неефективне використання знань експерта на наступних етапах та врешті-решт призводять до втрати можливостей всебічного встановлення всіх обставин злочинної події та отримання потрібної доказової інформації у кримінальному провадженні.

Отже, саме криміналістична наука, що знаходиться на передовій у протидії злочинності, повинна забезпечити правоохоронні органи засобами і прийомами стримування злочинів цього виду, остаточно заповнивши цю наявну для слідчої практики прогалину.

Література:

1. Буханченко О. А. Особливості огляду місця кримінального вибуху за участю спеціаліста-вибухотехніка: автореф. дис... канд. юр. наук : спец. УДК 343.98.06:3 "№ 22'2009". Київ, 2010. 18 с.
2. Луценко С.Г. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв та вибухових речовин. Київ, 2018. 113 с.
3. Матвійчук Л.Я. Розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв. Тернопіль, 2017. 116 с.
4. Погорецький М. А., Ленко М. О., Сергєєва Д. Б. Процесуальні та криміналістичні засади початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою: монографія. За ред. проф. М. А. Погорецького. Київ: Алерта, 2014. 300 с.
5. Прихоров-Лукін Г.В. Методика комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху. Київ: Еліт-Прінт, 2011. 216 с.
6. Приходько Ю.П. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з кримінальними вибухами: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 273 с.
7. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. Москва, 2002. 1088 с.
8. Неретина Н.С. От научных лабораторий к судебно-криминалистическим. Развитие судебной экспертизы в XVIII-XIX вв. *Актуальные проблемы российского права*. 2015. № 2 (51). С. 158–164.
9. Эйсман А. А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование). Москва: Юридическая литература, 1967. 152 с.
10. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ: Кондор, 2005. 586 с.
11. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ: Кондор, 2008. 588 с.

Tverdokhlib V. Institute of special knowledge and possibilities of its use in the investigation of criminal offenses related to the use of explosive devices

Summary. The article considers the place and role of the institute of special knowledge in the investigation

of criminal offenses related to the use of explosive devices. A distinctive feature of this category of crimes is the occurrence of significant socially dangerous consequences, both associated with death and serious injury, and significant material damage in the form of destruction and damage to buildings, structures and other objects from the impact of explosions. Emphasis is placed on the special role of the institute of special knowledge of knowledgeable persons for modern investigative practice in criminal proceedings of this category, which is associated primarily with the need to establish the nature of the explosion, technical and organizational reasons for its occurrence, and different nature and origin of substances. their dependence on internal and external factors, the great variety and considerable variation of designs of explosive devices of self-made or industrial production used by criminals as tools of these or those crimes. The main problem for modern investigative and expert practice is to establish the causes and conditions of explosions, which, in turn, can be carried out to commit terrorist acts, sabotage, murder, hooliganism, as well as breaking burglary safes, hiding traces of other crimes and more. It is noted that shortcomings in the use of expert knowledge at the initial stage of the investigation, especially during the inspection of the explosion, lead to inefficient use of expert knowledge in the subsequent stages and ultimately lead to loss of ability to establish all the circumstances of the crime. conducting. In this aspect, it is important to optimize the practice of combating and deterring criminal offenses related to the use of explosive devices, which is impossible without a serious increase in the effectiveness of the subject of evidence of existing expert methods, their generalization and systematization in the light of modern scientific and technological progress. , as well as the development and implementation of new tools and methods of solving technical problems that will significantly expand the investigator's ability to establish and explain certain circumstances of a criminal event, study the hidden properties of phenomena and processes, collecting and evaluating evidence to solve procedural problems, and also in order to clarify information of a reference and indicative nature for the adoption of reasonable organizational and tactical decisions in criminal proceedings.

Key words: counteraction, pre-trial investigation, special knowledge, ammunition, explosives, explosive devices, forensic examinations.